

Bogusława Dorywalska

Szlakiem *Ecclesia Cluniacensis*

Burgundia, to pagórkowaty region ograniczony na północy kompleksem Basenu Paryskiego, a na południowym-wschodzie utworami Masywu Centralnego. Jej nazwa pochodzi od osiadłego tu w V w. germańskiego plemienia Burgundów. Pokonani w bitwie pod Dijon w 500 r. przez Clovisa I, Burgundowie uznali z czasem zwierzchność królów frankijskich. Dynastia merowińska, odchodząc, pozostawiła królestwo powiększone o księstwo Burgundii. Przynależność ta ugruntowana została za czasów Karola Wielkiego. Zwyczaje podziałów dziedzicznych praktykowane przez Franków, które między innymi doprowadziły do rozpadu imperium karolińskiego, spowodowały również rozłam Burgundii na część francuską – księstwo (*duché*) Burgundzkie i niemiecką – hrabstwo (*comté*) Burgundii.

W Górnej Burgundii, w pobliżu Mâcon, książę akwitański, Wilhelm Pobożny, prawnuk Karola Wielkiego, ufundował benedyktyński klasztor. Stał się on załącznikiem najprężniejszego ośrodka cywilizacyjnego średniowiecznej Europy – *Ecclesia Cluniacensis*.

Przez ponad 200 lat z Cluny emanowały zarówno akcje reformujące europejskie życie monastyczne, jak również główne tendencje polityczne, ekonomiczne i artystyczne. W Cluny znajdowała się jednocześnie najwspanialsza i największa, do czasów wybudowania pięć wieków później rzymskiej bazyliki, świątynia europejska. Dzisiaj, jej świetność można podziwiać (została zburzona w 90%), na podstawie zachowanej dokumentacji.

Można również przybliżyć się do niej realnie odwiedzając sanktuaria zbudowane lub przekształcone zgodnie z jej kanonami. Rozpad struktur państwowych dynastii karolińskiej spowodował w Europie Zachodniej chaos polityczny, ekonomiczny i społeczny. Okres ten nazywany jest często epoką „żelaza i ołowiu” ze względu na częstotliwość niekontrolowanych starć wojennych pomiędzy starającą się przechwycić wpływy arystokracją oraz wyjątkowe okrucieństwo obyczajów. Brak jednolitej i silnej struktury państwowej ułatwiał również inwazje pogańskich plemion; od północy Normandów, od wschodu Węgrów, na południu i południowym zachodzie Sarmatów.

System gospodarczy oparty na rolnictwie uległ zachwianiu: niemożność zasiania i zebrania plonów, olbrzymie straty ludzkie spowodowane zarówno działaniami wojennymi jak i niedożywieniem i epidemiami wśród pracujących na roli „labores” – chłopów. Powszechnym zjawiskiem była rozwiążność moralna. Zaistniała więc potrzeba odbudowy społeczeństwa.

W 909 r. Wilhelm Pobożny oddał na wieczyste użytkowanie zakonników posiadłość ziemską położoną w dolinie rzeki Crosne, w pobliżu Mâcon. Okolica ta charakteryzuje się, nawet dziś, wyjątkowo urokliwym krajobrazem. Przywiązanie do piękna przyrody pozostało na zawsze cechą charakterystyczną opatów z Cluny. Miejsca wybierane pod budowę klasztorów wchodzących w skład kongregacji były zawsze pod tym względem wyjątkowe.

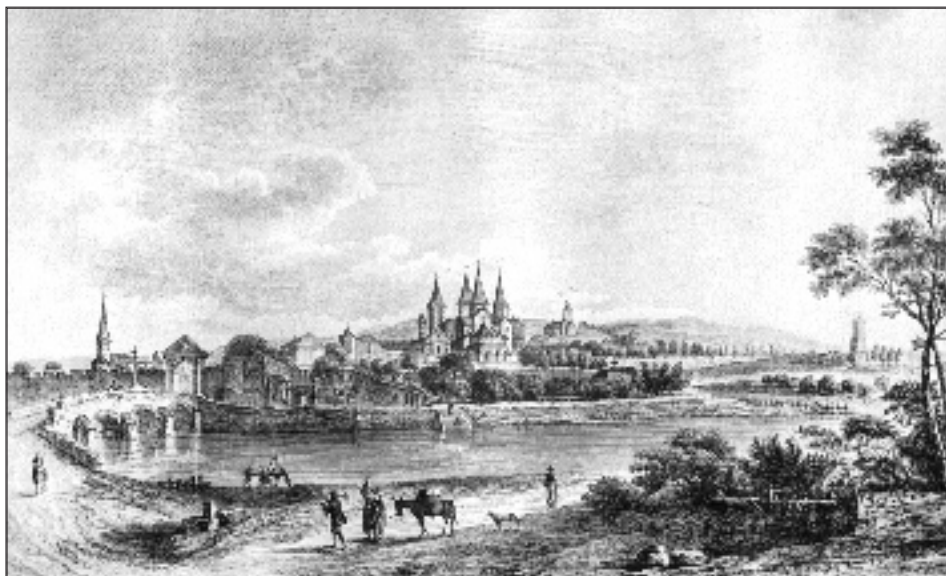
Zarządzanie klasztorem powierzył książę doświadczonemu opatowi monasterów Baume et Gigny, Bernonowi, bezpośrednio zwierzchnictwo natomiast apostołom Piotrowi i Pawłowi i ich następcom. To wyłączne podporządkowanie klasztoru władzy papieskiej – *exemption* – potwierdzone następnie przez papieża Grzegorza V, w 998 r., zabezpieczało dobra klasztorne przed zewnętrzną agresją wojujących możnowładców i uwalniało go od interwencji lokalnego episkopatu. Stwarzało zatem warunki do wewnętrznego rozwoju.

Zgodnie z wolą księżęcą i swoimi przekonaniem Bernon, wprowadził w Cluny, zreformowaną przez Benedykta z Aniane, regułę benedyktyńską, poświęcając się głównie modlitwie i udzielaniu wsparcia ubogim, chorym, dotkniętym w różnoraki sposób niepowodzeniem życiowym. W późniejszym czasie opactwo kluniackie podjęło zadanie odnowy życia monastycznego poprzez reformację istniejących już ośrodków benedyktyńskich jak i formowanie nowych siedlisk.

Św. Benedykt z Nursji opracował szereg wskazówek inspirowanych zarówno pismami św. Pachomiusza i św. Augustyna, anonimowym tekstem pochodzącym z początków VI w. *Reguła Boża*, jak również swoim własnym doświadczeniem. Dotyczyły one całokształtu życia monastycznego. Na czele wspólnoty stał opat, wybierany w drodze elekcji przez ogół zakonników. *Reguła* planowała również rozkład dnia monastycznego, dzieląc go na czas modlitwy i pracy („Ora et labora”) w ten sposób, aby każdy mnich znalazł wypełniające resztę dnia odpowiednie do swoich możliwości zajęcie. Szczególną uwagę poświęcił św. Benedykt opiece nad chorymi, ubogimi oraz na użyczeniu schronienia podróżującym.

Reguła św. Benedykta rozprzestrzeniła się na zachodzie Europy głównie za przyczyną starań papieża Grzegorza Wielkiego. Później poparcia udzielili jej również królowie z dynastii karolińskiej. Karol Wielki, wielki zwolennik reguły, polecił wykonanie jej kopii dla biblioteki pałacowej w Akwizgranie, dążył też do wprowadzenia reguły we wszystkich klasztorach imperium. Monastery benedyktyńskie stały się za jego panowania prężnymi ośrodkami kultury i edukacji. Z czasem nastąpiło jednak rozluźnienie w aplikacji reguły.

Syn Karola Wielkiego, Ludwik Pobożny zlecił od 780 r. restaurację reguły Benedyktowi z Aniane. Tekst reformy *Capitulare monasticum* został zatwierdzony na synodzie w Akwizgranie w 817 r. Podejmując w całości zalecenia św. Benedykta

Ryc. 1.

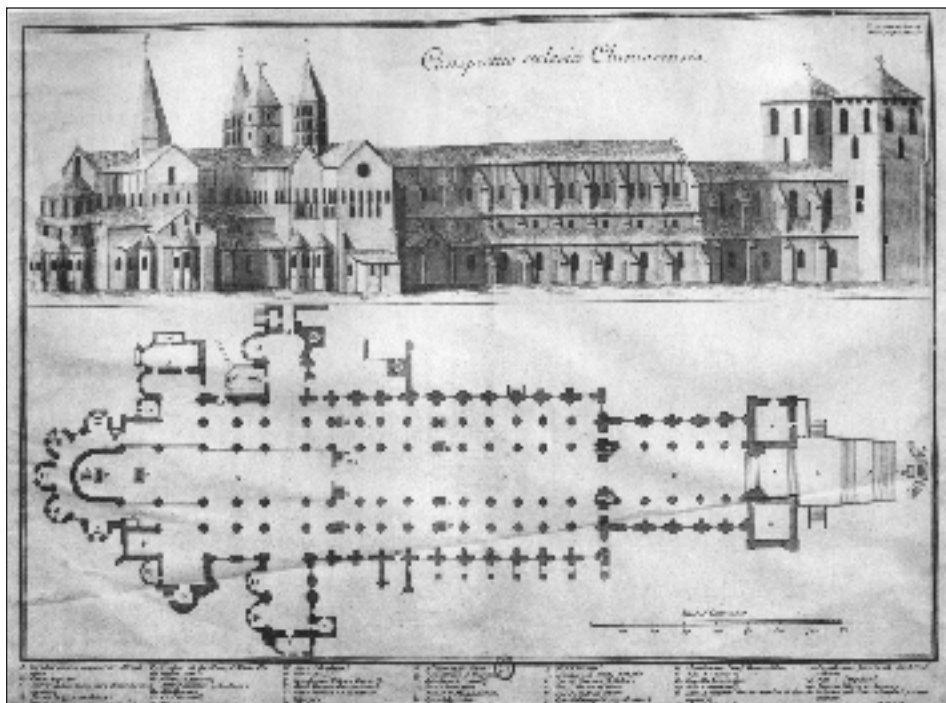
Widok ogólny na okolice Cluny, grawiura M. Lallemande

Źródło: *Cluny. Album historique et archéologique*, 1910, Protat frères.

szczególny nacisk położono na ascetyczny tryb życia i modlitwę. Przed Benedyktem z Aniane i jego następcami pozostawało trudne zadanie praktycznego wprowadzenia reguły w życie zakonów imperium.

Oslabienie władzy Karolingów, inwazje pogańskie, uzurpacje arystokracji do tytułu opatów laickich a także traktowanie przez nich dóbr zakonnych jako źródła dochodów nie sprzyjały temu przedsięwzięciu. Dopiero fundacja klasztoru w Cluny, prawie 100 lat później, oraz działania zapoczątkowane przez Bernona i kontynuowane przez następujące po nim wybitne postaci: Odon, Mayeula, Odilona, Hugona z Semur i Piotra z Montboissier doprowadziły do faktycznej odnowy życia monastycznego, obejmującej swym zasięgiem całą Europę Zachodnią. Wpływy kluniackie dotarły również do Turcji i Palestyny. Do Polski kluniacy przybyli razem z powracającym z wygnania Kazimierzem Odnowicielem.

W 1024 r. papież Jan XIX rozciągnął przywilej wyłącznej zależności od władzy papieskiej (*exemption*) nadany w 998 r. przez Grzegorza V na wszystkie zreformowane ośrodki i na wszystkich zakonników kluniackich, gdziekolwiek się znajdowali. Akt ten uważany jest za fundament powstania *Ecclesia Cluniacensis*, kościoła kluniackiego, uformowanego z opactwa w Cluny, podległych mu klasztorów, przeoratów (*prieurés*), kościołów parafialnych oraz posiadłości ziemskich zarządzanych przez mnichów.

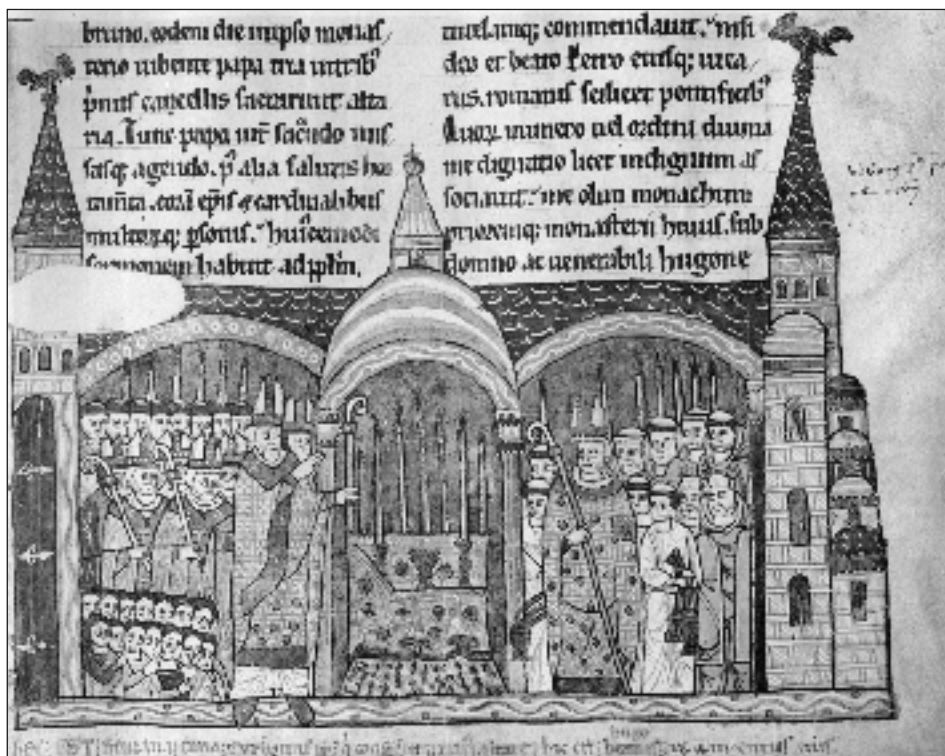
Ryc. 2 .
Conspectus Ecclesiae Cluniacensis, grawiura P.F. Giffart

Źródło: *Cluny. Album historique et archéologique*, 1910, Protat frères.

Na przestrzeni 250 lat wielcy opaci, nie tylko ugruntowali zreformowaną regułę benedyktyńską w podległych im ośrodkach, ale również wzbogacili je o doprowadzone do perfekcji formy administracji, liturgii, architektury, sztuk pięknych, literatury. Zarzucano im niejednokrotnie, że przywiązują za dużą wagę do zdobnictwa liturgicznego i architektonicznego. Kluniacy uważali jednak, podobnie jak wiele wieków później Josemaria Escrivam, że to co służy Bogu powinno być doprowadzone do perfekcji.

Opaci kluniaccy, często blisko spokrewnieni z rodzinami panującymi, uczestniczyli czynnie w ówczesnym życiu politycznym. Łagodzili spory między cesarstwem i papiesstwem. Dzięki pośrednictwu Hugona z Semuru został rozwiązany konflikt w Canossie w 1077 r. między cesarzem Henrykiem IV, a papieżem Grzegorzem VII, dotyczący inwestytur laickich.

Zwyczaje (*coutumes*) administracji kluniackiej rozprzestrzeniły się nie tylko w podległych opactwach. Na ich modelu centralizacji władzy wzorowali się ówcześni królowie. Papież Urban II, uprzednio przeor w Cluny, model zarządzania finansami papiestwa (funkcja *camerarius*) oparł na zaobserwowanych tam praktykach.

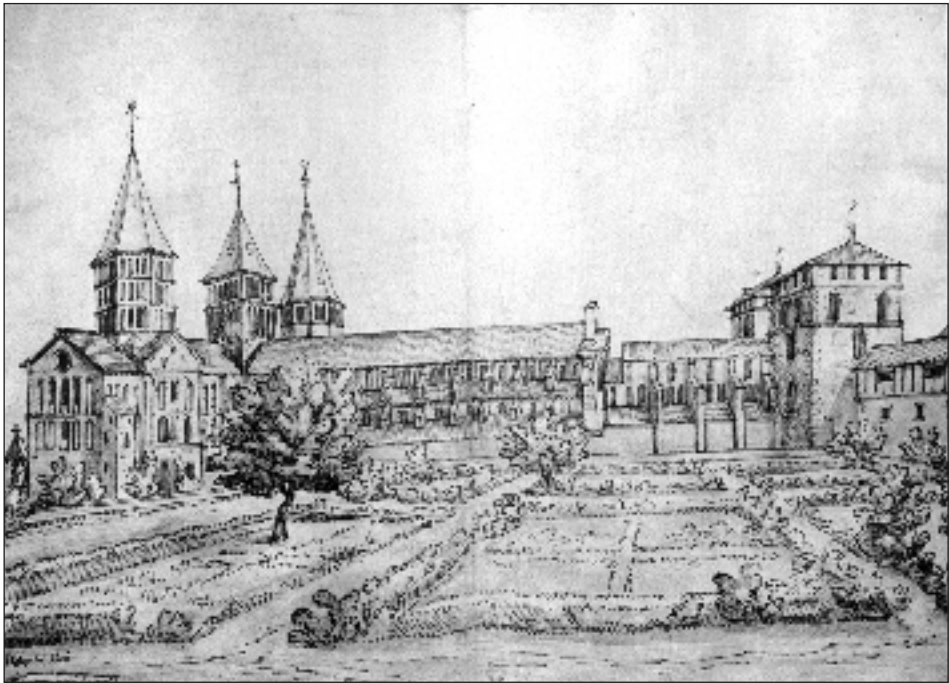

Ryc. 3.
Cluny III według rysunku Etienne Martellange

Źródło: *Cluny. Album historique et archéologique*, 1910, Protat frères.

Ustawiczne konflikty zbrojne uniemożliwiały rozwój rolnictwa, podstawy ówczesnego systemu gospodarczego. Cierpiała ludność uprawiająca te ziemie. Opaci z Cluny aktywnie uczestniczyli we wprowadzeniu „rozejmu Bożego”. Św. Odilon zmobilizował wszystkie ośrodki kongregacji, jak również Roberta Pobożnego i Henryka II do prac nad realizacją rozejmu. Gwarantował on nietykalność fizyczną i materialną internes (duchowieństwa, chłopów i handlarzy) oraz zabraniał prowadzenia działań wojennych, w tygodniu od czwartku do poniedziałku, podczas Adwentu, Wielkiego Postu i Świąt Wielkanocnych na terenie całej Europy Zachodniej. Cluny wprowadziło również do liturgii, rite clamor, czyli rzucanie anatemy na wzniciających wojenną pożogę.

Ecclesia Cluniacensis jako posiadaczka olbrzymich obszarów rolniczych była bezpośrednio zainteresowana jak najszybszą realizacją założeń rozejmowych. Zakonnicy kluniaccy nie zajmowali się bezpośrednio uprawą ziemi. Powierzali ją mniichom (*convers*) mieszkającym na stałe w domenach oraz okolicznym, poddanym chłopom. Gospodarstwa przynależne do *Ecclesia Cluniacensis* osiągały wzorową

Ryc. 4.
Rekonstrukcja prezbiterium i wieńczące je sklepienie bazyliki Cluny III,
litografia E. Sagot

Źródło: *Cluny. Album historique et archéologique*, 1910, Protat frères.

wydajność. Był to skutek stosowania odpowiedniej polityki, zarówno technologicznej jak i socjalnej. Zwiększanie wydajności nie odbywało się tutaj kosztem wyzyskiwania siły roboczej. W polemicznym liście do św. Bernarda ostatni z wielkich kluniackich opatów, Piotr z Montboissier pisze, że nie traktują oni poddanych jak niewolników, ale jak braci. Ten humanitarny stosunek do pracowników, stawiający ich w roli podmiotu, a nie przedmiotu pracy był niewątpliwie częścią składową sukcesu ekonomicznego. Z drugiej strony kluniacy byli rzutkami aplikatorami najnowocześniejszej myśli technicznej. Jako jedni z pierwszych zastosowali trójpolowy system upraw. Innym ważnym czynnikiem, opanowanym do perfekcji w domenach kluniackich było precyzyjne dostosowywanie charakteru upraw do warunków glebowych, morfologicznych, klimatycznych, do terroir'u. Jeżeli dziś zachwycamy się smakiem win burgundzkich, to nie zapominajmy o tym, że ich prototypy powstały w mnisich winnicach-laboratoriach. Winnice Givry, Santenay, Auxey, Pommard, Beaune, Côte de Nuits wchodziły w skład posiadłości *Ecclesia Cluniacensis*. Wina potrzebne były do ceremonii liturgicznej. Częstowano nimi również dygnitarzy kościelnych i państwowych; cesarze, królowie, papieże często odwiedzali Cluny. Dla nich opracowywane

były wyrafinowane połączenia kulinarne, z których do dziś słynie Burgundia.

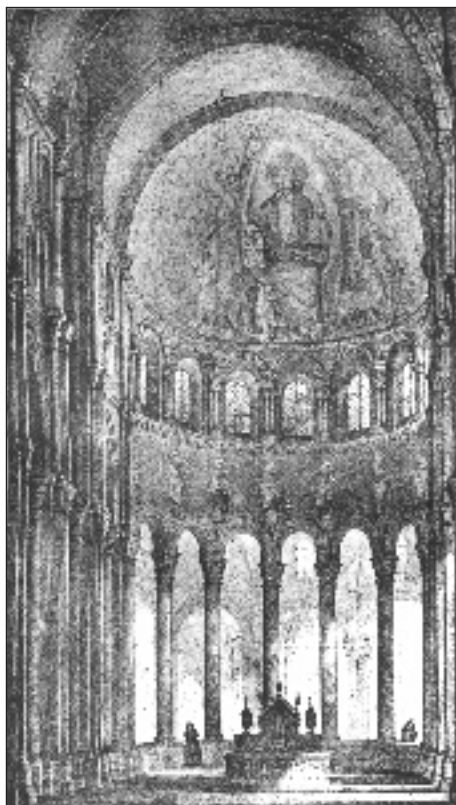
Z czasem przybywało pochodzącej z nadań ziemi. Kluniacy wynajmowali ją okolicznym chłopom. Przyjmuje się, że były to pierwsze formy prowadzące do ich uwłaszczenia. Podejmując się dzierżawy chłop był wolny w swoich działaniach. Zakonnicy dostarczali mu jednak wskazówek merytorycznych i otaczali opieką. Odilon nie zawahał się poświęcić jednego z najcenniejszych skarbów Cluny, insygniów koronacyjnych cesarza Conrada II, aby wspomóc okoliczną ludność w czasie klęski nieurodzajów, w latach 1032-33.

Opactwo udzielało również schronienia ubogim, chorym i bezdomnym. Na ich wyżywienie przeznaczano jedną trzecią własnej produkcji rolnej.

W klasztorze przebywały osoby, które ze względów politycznych lub religijnych znalazły się poza nawiasem społeczeństwa. Pod opiekę mnichów udał się wyrzucony z Rzymu papież Gelase II oraz uznany przez kościół za heretyka filozof Abélard. Piotr z Montboissier wychował i wyposażył jego syna Astrolaba.

Cluny, jako miejsce, w którym przechowywano relikwie świętych, było często odwiedzane przez pielgrzymów. Kluniacy zachęcali wiernych do odbywania pielgrzymek do Rzymu, Jeruzalem, Compostelli. W Cluny w 1040 r. został opracowany przez Aymeri Picaud Przewodnik pielgrzyma, opisujący w bardzo szczegółowy sposób trasę czterech głównych szlaków prowadzących do Compostelli. Zawierał on praktyczne wskazówki dotyczące noclegów, szpitali, miejsc spoczynku ważnych relikwii, legendy i zwyczaje regionów, przez które trasy przebiegały. Cluny posiadało szereg klasztorów położonych przy szlakach do Compostelli, zarówno po jednej (St Gilles, Moissac, Charité-sur-Loire, Vezelay, St Angely, Saintes), jak i po drugiej stronie Pirenejów (San-Juan-de-la-Pena, Bourgos, Carrion, Sahagun). Były one wyposażone w odpowiednią infrastrukturę: hospicja, budynki noclegowe.

W dziedzinie piśmiennictwa, Cluny, ugruntowało uproszczone przez Karolingów formy pisowni języka łacińskiego. W scriptorium powstawały kopie *Nowego i Stare-*

Ryc. 5.
Poświęcenie głównego ołtarza Cluny III
przez papieża Urbana II (1095 r.)

Źródło: *Cluny. Album historique et archéologique*, 1910, Protat frères.

go Testamentu, Biblii, dzieł Grzegorza Wielkiego, św. Augustyna, klasyków starożytnych: Platona, Arystotelesa, Cicerona, Homera, pierwsze tłumaczenie Koranu, wykonane na polecenie Piotra z Montboissier. Hagiografie i cartularium, stanowiące ważne źródło informacji o epoce, zasilały księgozbiór biblioteki kluniackiej, niestety prawie kompletnie zniszczonej. Wiadomości o jej zbiorach pochodzą z prac Verioniki von Būren, której udało się odtworzyć biblioteczny katalog.

Podstawowym założeniem fundacyjnym opactwa w Cluny była modlitwa. Kolejni opaci wzbogacili liturgię o nowe formy wokalne, modlitwy i nabożeństwa poświęcone kultowi świętych i adoracji maryjnej. Z inicjatywy Odilona, dzień drugiego listopada ustanowiono w 988 r. Świętem Zmarłych. Za pośrednictwem członków kongregacji celebracja tego święta rozprzestrzeniła się wkrótce w całą Europie.

Opaci dążyli również do wprowadzania w życie świeckim (politycznym i prywatnym) duchowej odnowy. O tym, jak dużą wagę przywiązywali do świeckiej świętości świadczy między innymi korespondencja św. Mayeula z cesarzową Adelajdą, żoną Ottona I.

Budowę pierwszego, niewielkiego kościoła Cluny I (35 m na 9 m), zapoczątkowaną przez Bernona, dokończył w 967 r. Odon. Kościół Cluny II wybudowany w 981 r. stał się wzorcem kopiowanym w romańskim budownictwie kościelnym. Stanowił on bazę ulepszaną w następnych fazach.

W 1089 r. Hugon z Semuru rozpoczął budowę Cluny III. Zamierzenie budowy bazyliki dojrzało, zdaniem specjalistów m.in. Bernharda i Ulriki Laule, prawdopodobnie przez 40 lat, od początków kadencji św. Hugona. Przed przystąpieniem do budowy projekt został przetestowany przy budowie innych świątyń wchodzących w skład *Ecclesia Cluniacensis*. *Saint-Croix-Notre-Dame* w *Charité-sur-Loire*, *Saint-Etienne* w *Nevers*, obydwa położone na trasie do *Compostelli* oraz opactwo *Saint-Benoit-sur-Loire*, przechowujące relikwie świętego spod Monte Cassino, służyły jako place eksperymentalnych budów. Projekt świątyni przygotował kluniak, Gauzon, który później zajął się pracami nad transformacją *Paray-le-Monial*. Budowę kierował flamandzki architekt, Helzon. Budowa bazyliki została ukończona za Piotra z Montboissier. Poświęcenia świątyni dokonał papież Innocent II, 25 października 1130 r.

Monumentalna budowla licząca ponad 187 m długości i 30 m wysokości wypełniona alegorycznymi rzeźbami, freskami, światłem padającym na ołtarz i sklepienia była największą do czasów wybudowania rzymskiej bazyliki, świątynią europejską. Miała ona stanowić jednocześnie mauzoleum, miejsce pochówku arystokracji eklezjastycznej.

Zdaniem harwardzkiego archeologa, prof Conanta, który zajmował się pracami badawczymi na terenie opactwa, romańska architektura Cluny III posiada niektóre elementy, szczególnie nartheksu, zbliżone do gotyckich. Cluny było więc prekursorem i promotorem, za pośrednictwem artystów wykształconych w jego kręgach, nowego stylu – gotyku.

W XIII w. *Ecclesia Clunniacensis* zmieniła wewnętrzną organizację. Powstało *Ordo Cluniacensis*. Podczas rewolucji Cluny znacjonalizowano, a mnichów zmu-

szo do opuszczenia opactwa. Spalone zostały bezcenne zbiory biblioteczne, zdemastowano wewnątrz bazyliki, dzwony przetopiono na działa wojenne. Sprzedany na licytacji zespół klasztorny postanowiono wykorzystać komercyjnie. Aby odblokować centralnie położony plac i przyległe do niego budynki klasztorne, zaminowano zachodnią fasadę bazyliki. Jedno z najwspanialszych światowych dzieł sztuki przestało istnieć. Z materiału pochodzącego z ruin bazyliki zbudowano na jej miejscu stajnię państwowej hodowli koni.

Literatura:

Actes du colloque scientifique international, 1988

Le gouvernement d'Hugues de Semur à Cluny, Musée Ochier, Cluny.

Barthélémy D., 1999

L'an mil et la paix de Dieu, Fayard, Paris.

Chagny A., 1921

L'Abbaye de Cluny: notes d'histoire et d'art, Protat frères, Mâcon.

Cluny. *Album historique et archéologique*, 1910,

Protat frères.

David P., 1939

Les Bénédictins et l'Ordre de Cluny dans la Pologne médiévale, Belles lettres, Paris.

Duby G., 1984

Adolescence de la chrétienté occidentale 980-1140, Albert Skira, Genève.

Etienne G., Gourou P., 1985

Des labours de Cluny à la révolution verte; techniques agricoles et population française, Presses universitaires de France, Paris.

Iogna-Prat D., 2002

Etudes clunisiennes, Picard, Paris.

Magnien E., 1994

Les grandes siècles de Cluny: 950-1150: spiritualité, art et histoire, Caractère en marche, Gévelard.

Maurice M., 1987

Cluny sous la Révolution: 1789-1799, Impr. Bassy, Saint-Gengoux-de-Scissé.

Méhu D., 2001

Paix et communautés autour de l'abbaye de Cluny (X-XV siècle), Presse universitaire, Lyon.

Oursel R., 2000

Le secret de Cluny: vie des saints abbés de Cluny, de Bernon à Pierre le Vénérable: 910-1156, Edition Sainte Madeleine, Paris.

Pacaud M., 1986

L'Ordre de Cluny: 909-1789, Fayard, Paris.

Toman R., 1997

L'art romain, Kônemann, Cologne.

Valous G., 1970

Le monachisme clunisien des origines au XV siècle, A. et J. Picard, Paris.

Vingtain D., 1998

L'abbaye de Cluny centre de l'Occident médiéval, CNRS, Paris.

Following *Ecclesia Cluniensis* Route

(SUMMARY)

William the Pious, the duke of Aquitaine, Charlemagne's great-grandson, established an abbey in Cluny (the southern Burgundy). The monastery became, with time – *Ecclesia Cluniacensis* – the centre of the European civilisation. He has influenced not only the monastic life but also the main economic, politic and artistic trends.

The architecture of abbey church, Cluny II, and in particular, the next, Cluny III, had been an example to follow in religious buildings. Presently, the splendour of Cluny III, destroyed in 90%, at the time of French Revolution, can be only approach during visiting these abbeys or churches.

*Bogusława Dorywalska, mgr
Montigny le Bretonneux
Francja*